

The relationship between lifestyle and the meaning of life in Stoic thought

Abdullah Nasri¹ | Hamideh Mazaheri Seyf²

1. professor of the faculty of Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran E-mail: Nasri_32@yahoo.com.
2. Doctoral student of Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: h.mazaheri20@yahoo.com

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

17 October 2022

Received in revised form:

10 January 2023

Accepted:

15 January 2023

Published online:

5 September 2024

Keywords:

lifestyle, meaning of life, stoics.

Abstract: In this article, the relationship between the lifestyle and the meaning of life in the Stoic school is investigated. An old school that considers the meaning of philosophy as a way of life and claims stylization, and nowadays its teachings have been taken into consideration. How to live a life is one of the concerns of human beings and to identify its strengths and weaknesses, in order to present an ideal life style, the relevant and effective meaning of life should be sought in it. The meaning of life is formed based on ontology, anthropology and valuation. After inferencing it in the Stoic school, it's behavioral teachings are examined in 4 fields: interaction with oneself, with God, with others and with universe. The existence of gaps and defects such as the way of Substantive interpretation of universe and human being in the intellectual foundations of Stoicism, has caused the emergence of a multifaceted and ambiguous meaning of life. And accordingly the lifestyle resulting from this school has encountered conflicts and challenges such as how to communicate with the Creator and the practical obligations arising from it. Also human communication and how to interact with fellow humans and how to accept modernity and the resilience of the requirements of technological life.

Cite this article: Nasri, A., Mazaheri Seyf, H (2024). The relationship between lifestyle and the meaning of life in Stoic thought, *Philosophical Meditations*, 14(32), 205-234. <https://doi.org/10.30470/phm.2023.563536.2306>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.563536.2306>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: Humans have lived in many ways throughout history. But these usual ways of life have created concerns about how and why in the mind of modern human. Questions that led thinkers to study lifestyle in a scientific way. Lifestyle refers to a set of relatively stable behavioral patterns that are influenced by people's insights and values and are objectively manifested in behavior (Fa'ali, 1397 SH: 31). This series of studies was formed first in sociology and officially in psychology and then in medicine .and theology

Each of these scientific branches specialized in examining the realized form and the desirable conceptual form of the lifestyle. In spite of the definitions and theories they have in this regard, they have often dealt with the visible shell of life; But the matter that the behavioral style is derived from what basis and is based on what principles, needs a philosophical investigation; which is one of the concerns of this article. The subject of "meaning of life" can be responsible for this. The meaning of life is one of the

philosophical terms of the last era, which has become a serious controversy due to the diversity of human thought and the change in the course of human intellectual foundations from God-centeredness to humanism. The meaning of life means the existence of motivation in life, based on a series of criteria to distinguish between good and bad, which are the basis for deciding whether things are acceptable or unacceptable Until the goal is reached, and it deals with the question of the value of life and the purpose of life, and is formed based on ontology and anthropology. According to that, lifestyle is created in the 4 coordinates of human relations with God, with oneself, with others .and with the universe

The Stoic school has the features of meaningful life in its teachings and tries to present a lifestyle. This school has three historical periods in which only the works of the new Stoics have survived completely (Baltsley, 1395 SH:17); Therefore, they are discussed in this work. This school remained alive and dynamic throughout history, and in the contemporary era, it is the

intellectual and practical model of many of the elders of thoughts in various fields of life, especially behavioral therapy and living well (Robertson, 1400 SH:24). Today, many works have been written centered on Stoic philosophy and there are associations that promote this philosophy. But can this school provide the ideal lifestyle? It seems that the epistemological foundations and practical teachings of the Stoics about the meaning and lifestyle, despite human and moral teachings, have unanswered challenges and contradictions, that break the ideality of this school. This work seeks to show the conflicts in Stoic teachings. Being original and innovative is one of its advantages of this work.

Methodology: It is rational-analytical and descriptive with library tools.

Findings:

Stoics consider the meaningfulness of life in a pattern of a person's desire and will in life as a function of nature that arises from it and returns to it.

At the end of his efforts to becoming godlike, the Stoic joins

his origin (nature or God, who has an unbreakable, strict and commanding will) with death, and throughout his life, he should be in the direction of becoming virtuous(a life in harmony with nature) in order to worth living.

Stoicism creates a style of life in the multifaceted explanation of the meaning of life, which is caused by idealization on an unrealistic and non-comprehensive basis.

Stoic teachings are valuable in the interaction of human with himself. But it has defects that prevent the realization of the ideal personality.

In interacting with others in the family aspect, the recommendations are very excellent, but in terms of basic gaps, it does not have an acceptable mastery. In the social aspect, the teachings are in complete contradiction, which is caused by the multifacetedness of the meaning of life and the fundamental contradictions in this school. In the interaction between man and God, teachings are one-sided and arbitrary, under the pretext of character development. in interaction with universe, which is not unrelated to interaction with God; Nature and fate are the rulers of man and are arbitrary, and a

prosperous human must be in pure obedience.

Discussion and Conclusion:

The meaning of life, which observes the value and purpose of life, is rooted in ontology, anthropology and values, and is effective in it in complete connection with lifestyle.

Today, the fundamental weakness of humanist and capitalist philosophies has led mankind to confusion and emptiness in the meaning of life, and as a result, shaky and vulnerable styles have become common; Therefore, the human being in search of a way of salvation has turned to a stoic lifestyle to heal his sufferings; Unaware of the fact that this lifestyle has stopped on the first steps of the ladder of evolution and happiness due to its semantic shortcomings and philosophical conflicts. It may be able to overcome the traumas of modern life to some extent, but in the end, it is not able to quench the existential thirst of a person seeking truth and happiness, and in the middle of the way, it reaches insoluble conflicts and challenges.

References:

Epictetus. (1400 SH). How to be free?, Nastaran Saremi, Tehran: Charkh.

Irvine, trans. (1396 SH). Philosophical thought in ancient times, Mohammad Saeed Rezaei, Tehran: Rozaneh.

Aurelius, Markus. (1384 SH). Contemplations, Irfan Sabeti, Tehran: Ghoghnoos.

Baltesli, Derek. (1395 SH), Stoic School, Hamze Mousavi, Tehran: Ghoghnoos.

Bern, Jan. (1362 SH). Stoic philosophy, Seyed Abou-Al-Ghasem Pourhosseini, Tehran: Amir Kabir.

Popkin, Richard and Stroll, Avrom. (1381 SH), Koliat Falsafe, Jalaluddin Mojtabavi, Tehran: Hekmat..

Russell, Bertrand. (1362 SH). History of Western Philosophy, Najaf Daryabandi, Tehran: Scientific and Cultural.

Seneca, Lucius Anaios. (1399 SH) A. Treatise on Anger, Parisa Hakim Javadi, Tehran: Naghd-va-negar.

Seneca, Lucius Annaios. (1400 SH) A. How to keep our peace?, Shahab-Al-Din Abbasi, Tehran: Parse.

Seneca, Lucius Anaios. (1399 SH)

B. Four treatises on life,
Mohammad Ali Shamekhi,
Tehran: Naghsh-va-negar.

Seneca, Lucius Anaius. (1400 SH)
B. Four treatises on evil and
providence, Fereshte Khosravi,
Tehran: Naqsh-va-negar.

Seneca, Lucius Anaius. (1398 SH).
About Omre Fani, Marzieh
Khosravi, Tehran: Ruzegar-e-no.

Copleston, Frederic (1375 SH).

History of Philosophy, Vol. 1,
Jalaluddin Mojtavavi, Tehran:
Scientific and Cultural.

Giddens, Anthony. (1388 SH).
Modernity and personality, society
and personal identity in the new
era, Nasser Movafaghian, Tehran:
Ney

Halliday, Rayan. (1400 SH). Stoic
Journalist, Ali Reza Khazaei,
Tehran: Milkan.

دانشگاه زنجان

تأملات فلسفی

شماره ۲۶۱۵-۲۵۸۸

شماره چاپی: ۵۲۵۳-۲۲۲۸

انجمن منطق و منطق اسلامی ایران

نسبت «سبک زندگی» با «معنای زندگی» در اندیشه رواقیون

عبدالله نصری^۱ | حمیده مظاهری سیف^۲

۱. استاد گروه فلسفه، دانشکده ادبیات دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: Nasri_32@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری فلسفه اسلامی، دانشکده ادبیات دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: h.mazaheri20@yahoo.com

چکیده: در این نوشتار، نسبت سبک زندگی با معنای زندگی در مکتب رواقی مورد بررسی قرار گرفته است. مکتبی کهن که معنای فلسفه را شیوه زیستن می‌داند و داعیه سبک‌سازی دارد و آموزه‌های آن امروزه مورد توجه قرار گرفته است. چگونگی سبک زندگی از دغدغه‌های بشر است و برای شناسایی نقاط قوت و ضعف آن، جهت ارائه سبک ایده‌آل باید معنای زندگی مرتبط و مؤثر در آن را جست. معنای زندگی بر مبنای هستی‌شناسی و انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی شکل می‌گیرد. پس از استنباط آن در مکتب رواقی، آموزه‌های رفتاری ایشان در چهار عرصه تعامل با خود، با خدا، با دیگران و با هستی مورد بررسی است. وجود خلأها و نقایصی چون چگونگی تفسیر ماهوی هستی و انسان در مبانی فکری رواقیون باعث بروز معنای چندپهلوی و مبهم از زندگی شده و به تبع آن سبک زندگی حاصل از این مکتب با تعارض و چالش‌هایی چون چگونگی ارتباط با خالق و تعهدات عملی ناشی از آن بودن، ارتباطات انسانی و چگونگی تعامل با هم‌نوعان و چگونگی پذیرش مدرنیته و تاب‌آوری اقتضاهای زندگی فن‌آورانه روبه‌رو است. روش این مقاله عقلی-تحلیلی است.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۱/۷/۲۵

بازنگری: ۱۴۰۱/۱۰/۲۰

پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۲۵

انتشار: ۱۴۰۳/۶/۱۵

واژگان کلیدی:

سبک زندگی، معنای زندگی، رواقیون.

استناد: نصری، عبدالله؛ مظاهری سیف، حمیده. (۱۴۰۳). نسبت «سبک زندگی» با «معنای زندگی» در اندیشه رواقیون. *تأملات فلسفی* ۱۴(۳۲): ۲۰۵-۲۳۴. <https://doi.org/10.30470/phm.2023.563536.2306>

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.563536.2306>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

انسان‌ها در تاریخ عمر بشر به طرق متعدد گذران حیات کرده‌اند؛ اما همین شیوه‌های معمول زندگی در ذهن انسان مدرن دغدغه‌هایی از جنس چگونگی و چرایی ایجاد کرده‌است؛ سؤالاتی که متفکران را بر آن داشت که به مطالعه سبک زندگی به شکل علمی بپردازند. سبک زندگی به مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری نسبتاً پایدار اطلاق می‌شود که از بینش‌ها و ارزش‌های آدمیان متأثر بوده، به صورت عینی در رفتار تجلی می‌یابد (فعال، ۱۳۹۷: ۳۱). این سلسله‌مطالعات ابتدا در جامعه‌شناسی و در روان‌شناسی و سپس در پزشکی و دین‌شناسی شکل گرفت. هرکدام از این شاخه‌های علمی به‌طور تخصصی به بررسی صورت محقق و صورت محق سبک زندگی پرداختند. آن‌ها علی‌رغم تعاریف و نظریاتی که در این باب دارند، اغلب به پوسته عیان زندگی پرداخته‌اند؛ اما اینکه سبک رفتاری از چه مبنایی نشأت گرفته و بر اساس چه اصولی شکل می‌گیرد، نیازمند بررسی فلسفی است. موضوع «معنای زندگی» می‌تواند عهده‌دار این مسأله مهم باشد. معنای زندگی از اصطلاحات فلسفی دوره اخیر است که در پی گوناگونی اندیشه بشری و تغییر سیر مبانی

فکری بشر از سوی خدامحوری به سمت انسان‌گرایی به مناقشه‌ای جدی تبدیل شده‌است. معنای زندگی یعنی وجود انگیزه در زندگی بر اساس سلسله‌ای از معیارها جهت تشخیص خوب و بد که مبنای تصمیم‌گیری درباره پسنیدیده یا ناپسند بودن امور تانیل به هدف هستند. معنای زندگی به پرسش از ارزش زندگی و هدف زندگی می‌پردازد و بر مبنای هستی‌شناسی و انسان‌شناسی شکل می‌گیرد. به تبع آن، سبک زندگی در مختصات چهارگانه روابط بشر با خدا، با خود، با دیگران و با نظام هستی ایجاد می‌شود.

مکتب رواقی در آموزه‌های خود از ویژگی‌های زندگی معنادار برخوردار و درصدد ارائه سبک زندگی است. نظریه پردازان این مکتب دارای سه دوره تاریخی هستند. رواقیون متأخر (سنگا و اپیکتتوس و اورلیوس) از اهالی روم، حدود قرن دوم میلادی تأثیر فراوانی در ترویج اندیشه رواقی داشتند. آنان بیشتر به حکمت عملی پرداخته و بر اساس مبانی خود سبک‌ساز بودند (برن، ۱۳۶۲: ۱۰). رواقیون نویسنده‌های پرکاری بودند، اما تنها آثار رواقیون جدید به‌طور کامل باقی مانده است (بالتسلی، ۱۳۹۵: ۱۷)؛ به همین جهت از لحاظ

رواقی بود. رواقیون بر آن بودند که همه افراد به طور طبیعی با هم برابرند. هنگامی که در قرن ۱۹ مجالی برای نبرد با حکومت مطلقه دست داد، نظریات رواقی درباره حقوق طبیعی و تساوی طبیعی، قدرت بسیاری به دست آورد (راسل، ۱۳۶۲: ۳۸۹). در اواسط قرن بیستم، «الیس» از پیشگامان رفتاردرمانی در رویکردهایش ملهم از فلسفه رواقی بود (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۲۴). «هالیدی» هدف خود را در کتابش با موضوع رواقی‌گری، بازگرداندن این مکتب به جایگاه صحیحش یعنی ابزاری برای خوب زندگی کردن می‌داند (هالیدی، ۱۴۰۰: ۱۵-۱۹)؛ پس فلسفه زندگی رواقی ممکن است قدیمی باشد اما ارزش دارد که هر انسان مدرنی که طالب یک زندگی معنادار و رضایت‌بخش است به آن توجه کند (اروین، ۱۳۹۳: ۱۷).

۱. تبیین نسبت سبک زندگی و معنای زندگی

نسبت‌یابی سبک زندگی و معنای زندگی، یاری‌گر تبیین دقیق سبک زندگی است. تعاریف این دو اصطلاح، همبستگی بین آنها را نشان می‌دهد. سبک زندگی مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری نسبتاً پایدار است که از بینش‌ها و ارزش‌های آدمیان متأثر است و به صورت عینی در رفتار تجلی می‌یابد. بر اساس این تعریف، سبک زندگی برخاسته از

تاریخی اهمیت متأخرین بیش از بقیه رواقیون است (راسل، ۱۳۶۲: ۳۷۵).

شرایط اجتماعی دوران ظهور و گسترش مکتب رواقی، زمینه را برای سبک‌سازی فراهم ساخت. این اندیشمندان در اوضاع نامطلوب اجتماعی نظر به مستعدبودن فضای فکری مردم، آموزه‌های فلسفی خود را در قالب سبک‌زندگی ارائه دادند. درست زمانی که فرهنگ خشونت‌بار گلاادیاتوری بهترین تفریح و ارزشی فرهنگی محسوب می‌شد و نظام اقتصادی بسیار بد بود؛ همه اختیارات در دست امپراطوران بود و همه تسلیم اوضاع بودند؛ مردم، خوبی‌ها را در گذشته می‌جستند؛ در نظر آنان، آینده به بهترین شکل خود ملال‌آور بود. اخلاق رواقی، برای تحمل این اوضاع شکل گرفت (راسل، ۱۳۶۲: ۳۷۹). رواقیون از طریق گسترش فضایی مثل تأدیب نفس و شجاعت و استفاده از تمرین‌های روان‌شناختی به طور ویژه بر جنبه عملی فلسفه متمرکز شدند و فلسفه را به مثابه شیوه‌ای برای زندگی دانستند (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۲۳-۲۸).

مکتب رواقی در طول تاریخ، زنده و پویا باقی ماند. نظریه «حق طبیعی» که در قرن‌های ۱۶ تا ۱۸ ظاهر شد، احیای نظریه

بینش‌ها و ارزش‌هاست. بینش، آمیخته‌ای از نگرش و باور است و گاهی مترادف جهان‌بینی لحاظ می‌شود که مؤید دیدگاه مطروح است. ارزش، آمیخته‌ای از پسندیدگی و باور به آن است، یعنی وقتی که شخص مجموعه‌ای از امور را بالذات پسندیده و شایسته می‌داند. انسان‌ها بر اساس ارزش‌هایشان امور نیکو و قبیح را تفکیک و بر مبنای آن‌ها عمل و قضاوت می‌کنند. وجود «انگیزه» در درون معنای زندگی نهفته است. بدین معنا که بر اساس سلسله‌ای از معیارهای سنجش خوب و بد که مبنای تصمیم‌گیری دربارهٔ پسندیده یا ناپسند بودن امور هستند و تا نیل به هدف امتداد می‌یابند؛ انگیزهٔ انسانی برای کنش و واکنش‌ها برانگیخته می‌شود؛ پس بنیان‌های تعریف سبک زندگی بر اساس معنای زندگی است.

برخی متفکرین نیز همبستگی بین سبک زندگی و معنای زندگی را تأیید می‌کنند. تحقق زندگی معنادار در گرو وقوع هرم معناست که در بالاترین لایه، مشتمل بر هدف نهایی بوده و این هدف با گذر از اهداف میانی به صورت افعال اختیاری تحقق می‌یابد (گیدنز، ۱۳۸۸: ۱۲۲). شهید صدر نیز با پذیرش این همبستگی و مبنا قرار دادن آن،

سه نوع سبک زندگی را از هم متمایز می‌کند که تفاوت این سبک‌ها به تفاوت رویکرد معنایی و هدف زندگی عاملان به این سبک‌ها برمی‌گردد (صدر، ۱۳۹۸: ۱۵۳-۱۹۲). شهید مطهری نیز سه نوع سبک رفتاری را بر اساس اهداف زندگی تبیین کرده است: سبک التذادی به هدف لذت‌های آنی؛ سبک زندگی تدبیری به هدف مصلحت‌گرایی و سبک آرمانی که انسان با هدف رسیدن به آرمان‌های مبتنی بر دین، سبک رفتاری را می‌سازد (مطهری، ۱۳۷۰: ۵۲-۵۳) و باورهای اعتقادی در رفتارها تأثیرگذار است (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۱۳: ۶۶۰-۶۶۵). پس بین سبک زندگی و معنای زندگی همبستگی کامل برقرار است و برای تدقیق فلسفی بر سبک زندگی و شناخت عمیق و همه‌جانبهٔ آن لازم است معنای زندگی شناخته تا اساس و بنیان عمل واقع شود.

معنای زندگی مفهومی عام است که برای شناخت آن باید مبانی فکری را بررسی کرد. لازمهٔ برخورد با معنای زندگی به شیوهٔ فلسفی بررسی زمینهٔ آن (عالم هستی) است. پس پرسش از معنای زندگی مستلزم پرسش‌های عمیق‌تری همچون پرسش از معنای هستی و عالم خلقت و نظام آفرینش و

وجودی مستقل، مجرد، قائم بالذات و محیط بر عالم است؛ لکن از منظر رواقی، وجود خدا جزئی از معرفتی به نام «مفاهیم مشترک» است که مجموع عقاید طبیعی و سازنده مفهوم مشترکی در انسان‌هاست (برن، ۱۳۶۲: ۹۷-۹۲). خدای رواقی، هم دارای صفات کمالی و هم ناقص و ناتوان است. در دیدگاه رواقیون، زئوس -خدایی عالم و مهربان- وقتی ما را می‌آفرید، بهترین چیزها را برای ما می‌خواست؛ اما متأسفانه او قادر مطلق نبود و در خلقت ما محدودیت‌هایی داشت و نتوانست جان ناتوان انسان را آزاد بیافریند (اروین، ۱۳۹۳: ۷۲).

۲-۱-۲. جهان‌شناسی

ماهیت عالم از دیدگاه رواقیون، جسمانی و در عین حال عاقل و احسن است. جسم، دو قسم دارد: جسم فاعل که قوه و قدرت عالم است که در انسان، روح و در عالم، خداست. جسم منفعل در انسان، بدن و در عالم، ماده است. این دو امر دارای حقیقت واحدی هستند که در یکدیگر جاری‌اند. آفرینش عالم از دیدگاه رواقیون خیر است (کاپلستون، ۱۳۸۰: ۴۴۷-۴۴۵). با وجود این، حقیقت «شر» انکارناشدنی است چون لازمه ساختار جهان است (بریه، ۱۳۵۶: ۷۲).

وجود خاص انسانی است (علیزمانی، ۱۳۸۶: ۷۴). بر این اساس جهت دستیابی به معنای زندگی باید مبانی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی را تبیین کرد.

۲. مبانی نظری رواقیون

۲-۱. هستی‌شناسی

در برخی دستگاه‌های فلسفی، خداشناسی و هستی‌شناسی، دو مؤلفه جداگانه در مطالعات مبنایی محسوب می‌شوند. در مکتب رواقی به دلیل تعریف و تبیینی که از خداوند ارائه می‌شود، خداشناسی بایی در هستی‌شناسی است و می‌توان آن را با تفکیک از جهان‌شناسی مطالعه کرد.

۲-۱-۱. خداشناسی

رواقیون قائل به وجود خداوند هستند. نظم طبیعت نشانه یک منشأ فکر یعنی خداست که همه چیز را برای خیر آدمیان مرتب کرده؛ ماده، ظاهر جهان و خدا باطن آن است (کاپلستون، ۱۳۸۰: ۴۴۶). رواقیون قائل به وحدت وجود بوده و خدا را جامع و کل پنداشته‌اند زیرا شامل جمیع موجودات است؛ لذا آنان معتقدند خدا در عین وحدانیت در اجزای جهان منتشر است. پس چندخدایی در رواقیون قابل بازگشت به توحید است؛ اما خدای رواقیون با خدای مابعدالطبیعه‌گراها تفاوت‌های ریشه‌ای دارد. خدای دین،

رواقیون به قوانین ثابت و حاکم بر جهان قائل هستند. طبق اصل هماهنگی همه چیز دارای طبیعت واحد و مشترک است؛ خدا و جهان عین یکدیگرند. یک ماده مشترک وجود دارد که بین اجسام مفرد تا بی نهایت تقسیم می شود. طبیعت دارای غایتی نیکوکارانه از سوی مشیت قدرت کامل است. تمام اشیا با پیوند مقدس به همدیگر متصلند (برن، ۱۳۶۲: ۸۵-۸۶). طبق اصل تقدیرگرایی، عقل، قانونی است که همه چیز را به هم پیوند می دهد و امکان سرپیچی از آن نیست. این همان قانون سرنوشت یا تقدیر است (براز، ۱۳۹۲: ۶۸-۶۹). عالم در جبر است و باید نسبت به تقدیر و سرنوشت بدبین بود؛ چراکه باور سرخوشی ها محکوم به شکست است و نباید به آورده های سرنوشت اعتماد کرد (سنکا، ۱۳۹۸: ۵۳). غایت خلقت، امری جبری و دورانی و لذا قابل پیشگویی است.

۲-۲. انسان شناسی

ماهیت انسان، مادی و دارای روح (حقیقت انسان و همان وجه طبیعی و همسو با طبیعت) است و ویژگی های انسان برخی منطبق و برخی معارض با ماهیتش است. ذهن انسان در اختیار او و مادی و شامل قوه های مختلف و فرمانروای وجود اوست. عقل، کنش طبیعی

ذهن و احساس، کنش بیمارگون ذهن است (سنکا، ۱۳۹۹ الف: ۱۹۳). نفس عقلانی از نفخه الهی است که در کالبد انسان سیلان دارد (برن، ۱۳۶۲: ۱۰۵). از ویژگی های منطبق بر چیستی انسان، مسئول بودن است. قانون مندی جهان به دلیل غایت مندی جهان، منجر به جبرگرایی می شود اما چون برخی اعمال، نتیجه باورهاست، انسان در قبال برخی اعمال مسئول است (زیباکلام، ۱۳۷۸: ۵۳). رستگاری به شخصیت و شخصیت به اراده وابسته است. اراده خوب، اراده ای است که نیرومند و تأثیرناپذیر و موافق با طبیعت باشد. هرچند که نظام عالم مشمول قضای تغییرناپذیر الهی است اما اراده انسان امری اختیاری است؛ پس انسان فقط اراده خوب یا بد دارد (پاپکین و استرول، ۱۳۸۱: ۳۱). از طرفی همه انسان ها، نادان و شرور و برده هیجانانگیز و امیال هستند. سرشت آدمی ذهن هایی دغل باز، قدرناشناس، شهوت ران و ناپرهیزگار به وجود می آورد (سنکا، ۱۳۹۹ الف: ۱۱۲). این عبارات ضمن تناقض داخلی، با جهان بینی رواقی هم تعارض دارد؛ چراکه بر اساس مبانی رواقی، اساس جهان نیکوست و انسان جزئی از جهان خلقت است. رواقیون، انسان را موجودی مجبور می

افکننده و شکنجه دهند (پاپکین و استرول، ۱۳۸۱: ۳۱)؛ اندیشه رواقی همواره آدمی را به حفظ حریمی که دیگران نتوانند آرامش رواقی را مختل کنند، توصیه می کند. رواقی هرگز نباید احساساتش را به خاطر دیگران مختل کند و آرامش روحی اش را از دست بدهد (براز، ۱۳۹۲: ۱۹۸).

حکیم رواقی الگویی ایده آل و دست-نیافتنی است. اساس شکل گیری الگو، کاربست حداکثری نظریه جهان وطنی و زیستن فضیلت مندانه است. انسان نیک در مواجهه با سختی ها نمی ترسد و از تقدیر شکایت نمی کند (سنکا، ۱۴۰۰: ۳۵) و نباید به دنبال هدایت اتفاقات باشد؛ او باید دنباله رو باشد چون مقاومت بی فایده است. نظر به سرشت پلید انسانی و تفاوت بین انسان های عادی با حکیم، خردمند در جامعه مجبور است از میان مجرمان و طمع کاران بگذرد (سنکا، ۱۳۹۹ الف: ۷۹). انسان کامل دست نیافتنی است زیرا محال است بدانیم در هر شرایطی چه عملی مقتضی است؛ لذا هیچ انسان کاملی وجود ندارد و لازم نیست حتماً کامل باشیم؛ باید تلاش کنیم که خوب باشیم (سالزگر، ۱۳۹۹: ۶۰).

در اندیشه رواقی، مرگ، امری محتوم،

دانند؛ لکن مجبور بودن با برخی ویژگی ها مثل مسئول بودن سنخیتی ندارد، لذا اختیار را با توجیحاتی مقبول می نمایند؛ همچنین آنان معتقدند تمام حوادث را باید به عنوان تقدیر و به منزله اراده خداوند و تغییرناپذیر دانست (کاپلستون، ۱۳۸۰: ۴۹۶). از سویی دیگر با وجود علل گریزناپذیر فعل انسان گاهی انتخاب او در نتیجه سهمی دارد، پس او مسئول فعلش است (اروین، ۱۳۹۶: ۲۶۱). انسان ذاتاً حیوان اجتماعی است و برای کمک به دیگران طراحی شده است. هیچ فردی مجاز نیست از جامعه کناره گیری کرده، در گوشه عزلت نشیند زیرا ما برای همکاری ساخته شده ایم (اورلیوس، ۱۳۸۴: ۲۱۲). مؤید این نگرش، اصل جهان وطنی است چون رواقی همه را به نوعی برادر یا خواهر خود می داند. از این رو رواقیون آرمان هایشان را جهانی و خود را جهان وطن می دانند (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۶۱). لوگوس قانونی است که در همه انسان ها یکی و نتیجه آن، برابری طبیعی همه بشر است. با این حال، نگرش منفی به ذات انسان باعث می شود انسان رواقی همواره نگاهی بدبین به هم نوعان داشته باشد. دیگران بر امور خارجی که بر تو مؤثرند اقتدار دارند؛ می توانند تو را به زندان

(اروین، ۱۴۰۰: ۵۴). رواقیون در نهایت تلاش‌ها برای خداگونه‌شدن، به وسیله مرگ، به اصل خود یعنی طبیعت می‌پیوندند و فنا می‌شوند و عالم خلقت نیز با تحقق جهان-حریقی‌های متناوب در دوری از ایجاد و فنا هیچ‌گاه به انتهایی معین نمی‌رسد.

۳-۲. ارزش‌شناسی

ارزش‌ها مجموعه‌ امور بالذات پسندیده‌اند که مبنای عمل و قضاوتند. جهت شناخت ارزش‌های مکاتب، ابتدا مبانی ارزش (خیر و شر) و بعد معیار تشخیص آن و سپس مصادیق آن تبیین می‌شود.

رواقیون قائل به سه نوع هیجان هستند که این هیجان‌ها مبنای عملند. خیر (حس عمیق آرامش ذهن حاصل زندگی خردمندانه) و شر و بی‌سویه (خنثی). خیر، فی‌نفسه خوب و در درون انسان است و می‌توان با احاطه بر خود، آن را به ظهور رساند، مثل عدالت. شر، فی‌نفسه بد و در درون انسان است و می‌توان با اراده، آن را محقق کرد مثل ظلم. بی‌سویه، فی‌نفسه نه خوب و نه بد است و در درون انسان و متعلق به اراده انسان نیست بلکه عارضی است؛ یعنی ممکن است عوامل بیرونی آن را از انسان بگیرند. زمانی که انسان دارای این امور است

پذیرفتنی و مبهم است. آرزوی جاودانگی بی‌معناست و خردمند از مرگ هراس ندارد (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۳۸). همه چیز مشیت الهی است، اگر مرگ زیان‌بار بود، خدایان توانایی مقابله کردن را به انسان می‌دادند (اورلیوس، ۱۳۸۴: ۱۸). ارواح مدتی در آسمان می‌مانند و سپس تغییر، پراکنده و تبدیل به آتش می‌شوند و با پیوستن به عقل خلاق جهان جای خود را به دیگر ارواح می‌دهند (اورلیوس، ۱۴۰۰: ۴۰). این تبیین چستی مرگ نتوانست از بار مبهم بودن آن کم کند؛ چراکه روح سیری‌ناپذیر انسان به دنبال جاودانگی است اما رواقیون برای این مهم پاسخی نمی‌یابند (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۴۴).

غایت با سرنوشت در آمیخته است. سرنوشت، واقعیتی طبیعی در نهاد جهان است؛ یعنی اختلاطی که موجودات را پیوند داده و دلالت بر ترتیبی ثابت در نظام امور دارد. سرنوشت به هرکس هرچه را سزااست می‌بخشد و نقشش را در هماهنگی با کل معین می‌کند (برن، ۱۳۶۲: ۹۸). هدف، «موافق طبیعت زیستن» است و این همان زندگی فضیلت‌مندانه است (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۵۷). غایت قصوی رواقیون، فرزاندگی (مقام خداگونه) است که نشدنی است

دیگری در تناقض با موارد فوق، وجود نیکی را مستقل از دریافت انسان می‌دانند (لبل، ۱۴۰۰: ۱۲۷). با این معیار از معیار قبلی (انسان) فاصله گرفته می‌شود. طبق این نظر، فی‌نفسه بودن خیر و شر، تأیید اما تحت کنترل و مبنای عمل و قضاوت بودن مردود می‌شود. رواقیون برای تشخیص ارزش واقعی امور، آن‌ها را به عناصر متشکل تجزیه می‌کنند. برای مثال، شراب چیزی جز آب‌انگور تخمیرشده، نیست. پس ارزش ندارد که انسان خود را مصروف آن کند (اروین، ۱۳۹۳: ۱۶۷). این تحلیل دو نقد دارد: الف) رواقیون اصالت را به جزء می‌دهند و کل را اعتباری می‌دانند درحالی‌که کلیت دارای روح و هویت منحصر به فرد است؛ ب) این تحلیل بیشتر توجیهی برای تشخیص ارزش است و در پس خود درصدد القای آموزه‌های اخلاقی رواقی است.

فضیلت، تفکر، اخلاق و عمل شرافت‌مندان از مصادیق بالذات ارزشمند نزد رواقیون هستند. آنان معتقدند یگانه خیر واقعی فضیلت است. چهار فضیلت اصلی، خردمندی، عدالت، شجاعت و میانه‌روی هستند (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۶۰). تفکر برای انسان ارزشمند است. انسان ارزشمند خود را

اگر از آن‌ها در جهت فضیلت‌مندی و زندگی منطبق با طبیعت استفاده کند، این‌ها نیز دارای ارزش می‌شوند، پس ارزش بالغیر دارند؛ مثل ثروت و سلامتی (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۶۱). معیارهای سنجش ارزش از دیدگاه رواقیون، متعدد است. گاهی معیار خوب و بد، آرامش روحی (پاپکین و استرول، ۱۳۸۱: ۳۰) و گاهی خود انسان است (سالزگبر، ۱۳۹۹: ۱۰۰)؛ همین‌طور انگیزه فاعل در اتصاف فعل به صفت بد و خوب با این باور که هیچ فعلی فی‌نفسه بد نیست و همه افعال خنثی هستند (کاپلستون، ۱۳۸۰: ۴۴۸). آرامش خاطر و انگیزه انسان با توجیهاتی قابل انطباق هستند؛ بدین معنا که معیار اصلی ارزشمندی، آرامش خاطر و کسب آن در گرو اراده شخص است. معیار دیگر، طبیعت است (سنکا، ۱۳۹۸: ۱۱). زندگی هماهنگ با طبیعت، حکم عقل و طبیعت، آموزاننده روش زندگی درست است. طبیعت متغیر قوانین جبری دارد و انسان باید تابع محض و سرسپرده طبیعت و تغییراتش باشد تا به آرامش برسد؛ پس معیار سنجش خیر و شر، اموری طولی نسبت به یکدیگرند (انسان، آرامش خاطر و طبیعت). رواقیون با پذیرش این سلسله طولی از نسبیّت در تشخیص خیر و شرها می‌شوند. در معیار

وقف تفکر در فضیلت و کمال و طبیعت و خدا می‌کند، نه اینکه با همه توانایی به هم‌نوعان خدمت کند (سنکا، ۱۳۹۸: ۱۱). تفکر درباره ذات خداوند، خواست او، دانش چگونگی زیستن و مردن، بهترین است (سنکا، ۱۳۹۸: ۴۵). از جمله ارزش‌ها، اخلاق، تنها خوبی دنیاست. خوبی بدون اخلاق نیست و اخلاق در قسمت عالی وجود دارد. شرافت، زاییده اخلاق و بالذات ارزشمند است. خوبان با وجود سختی، کارهای شرافت‌مندانه می‌کنند نه کار پست، حتی اگر ثروت، لذت یا قدرت بیاورد (هالیدی، ۱۴۰۰: ۲۲۶). تمام احساسات در نفس خود شریف هستند (سنکا، ۱۳۹۹ الف: ۱۲). همچنین هر عملی که بی اراده یا با زور باشد، اصیل نیست. اعمال شرافت‌مندانه داوطلبانه‌اند (هالیدی، ۱۴۰۰: ۲۴۳). سنکا «در باب عمر فانی» طی چند صفحه تمام امور روزمره از تفریح تا مطالعه تا معاشرت با دیگران را امور بیهوده می‌شمارد (سنکا، ۱۳۹۸: ۳۱-۳۴) چون بسیاری از این امور حسب عادت است و با تفکر و در جهت فضیلت‌مندی نیست.

۳. تبیین نقادانه معنای زندگی در اندیشه

رواقیون

با اینکه مکتب رواقی از مکاتب اخلاقی

واقع‌گرا مابعدالطبیعی است اما در مواجهه با معنای زندگی رویکرد طبیعت‌گرایانه دارد. بدین معنا که رواقیون معنای زندگی را در طبیعت و نه در ناطیعت (عقل) و نه در فراطبیعت جست‌وجو می‌کنند. نظر به تقسیمات مکاتب طبیعت‌گرا، رواقیون با نظریه‌های آفاقی سنخیت دارند. نظریه‌های آفاقی معنای زندگی را در ارتباط هر فرد انسانی با امور طبیعی ارزشمندی می‌دانند که در ورای امیال و خواسته‌های او هستند (بیات، ۱۳۹۰: ۸۴). در تقسیم‌بندی نظریه‌های آفاقی، مکتب رواقی با نظریه‌های آفاقی کامل همسوتر است. نظریه‌های آفاقی کامل بر آنند که معنای زندگی در گرو ارتباط با ارزش‌های طبیعی آفاقی و نوع نگاه هر فرد انسانی به زندگی است (بیات، ۱۳۹۰: ۹۸)؛ یعنی نظریه‌های آفاقی کامل، نگاه انفسی به معنای زندگی را مؤثر دانسته و از آن دفاع می‌کنند. آنان نظریه‌های انفسی معنای زندگی را در درون وجود هر فرد انسانی جست‌وجو می‌کنند و شرایط تحقق یک زندگی معنادار را تابع خواسته‌ها، امیال و تصمیمات هر فرد یا دسته و گروهی می‌دانند که فرد بدان وابسته است (بیات، ۱۳۹۰: ۹۶). رواقیون معناداری زندگی را در الگویی از اراده و تصمیم فرد

در زندگی به عنوان جزء و تابعی از طبیعت که برآمده از آن و بازگشت کننده به آن است و باید در راستا و همسو با آن باشد، می دانند.

پیش از این گفتیم که معنای زندگی، حاصل شناخت ارزش‌ها و اهداف زندگی در بستر جهان‌بینی است و در مکتب رواقی، عالم انسانی و طبیعت زمینهٔ تفسیر زندگی هستند. عالم انسانی، دنیای درون و جزئی از طبیعت است. حیات انسانی گذرا و محدود به حصارهای بی‌شمار طبیعت است و انسان توانایی غلبه بر آن‌ها را ندارد. زندگی لحظه‌ای گذرا با احساسات مبهم و سرنوشت نامعلوم، جسم مثل آب جاری و نفس مثل خواب و خیال است. زندگی جز نبرد اقامتی کوتاه در سرزمین بیگانه نیست (اورلیوس، ۱۳۸۴: ۲۳). خالق این زندگی محصور، خداست. ظاهر طبیعت، مادهٔ منفعل است و مادهٔ فعال، خداست؛ خدایی که در عین مهربانی و تدبیر و دانایی از کاستی‌های ماهوی رنج می‌برد. خدای مادی، قادر مطلق نیست و محدودیت دارد. او سرنوشت حتمی انسان را نگاشته اما نتوانسته جان انسان را آزاد بیافریند؛ پس برای اینکه زندگی انسان با معنا باشد، قوهٔ انتخاب، سرپیچی، میل و نفرت را به انسان داد. با این قوا انسان با مصائبی که تقدیر پیش

رویش می‌گذارد، می‌تواند آرامشش را حفظ کند. زندگی عرصهٔ مبارزه و خداوند مانند مربی ورزش است که انسان را با حریف قدر روبه‌رو می‌کند. انسان در این میدان نباید نازپرورده شود و باید آمادهٔ خدمت به خدا شود (اروین، ۱۳۹۳: ۷۲). اولین چالش مبنایی رواقیون کمال‌خواه در تفسیر معنای زندگی، تعریف و باور انسان از خدا یا طبیعت است. انسان کمال‌گرا هنگام ترسیم ایده‌آل خود در زندگی، بی‌نهایت را می‌جوید؛ اما در محیطی محدود گرفتار آمده و نمی‌تواند مرغ جان را با فراغ بال در آسمان بی‌کران بودن به پرواز درآورد. پس به تسلیم و رضا به عنوان دو ارزش در زندگی پناه می‌برد. تسلیم سرنوشت و تقدیر می‌شود. درحالی‌که نباید هیچ مقاومتی برای تغییر این مقدرات انجام دهد. تنها مقاومت ممدوح نسبت به رویدادهای حیاتی، مقاومت درونی برای پذیرش تأثیر حوادث است. با وجود مبدأ و منتهای محدود، زندگی عرصهٔ تلاش برای نیل به برترین نیست؛ چراکه برترین وجود ندارد و هرچه هست برتری نوعی از مادهٔ پیچیده نسبت به مادیت محض است و باید کوشید تا مقدر آمیخته به ذات ماده یعنی فنا را به نیکویی پذیرفت. رضامندی همان آغوش باز

برای پذیرش هرپیشآمدی هرچند ناخوشایند است. صرف هستن و بودن و حیات داشتن برای رواقیون ارزشمند است و نیازی به بهینه‌گی و والایی مقدرات نیست. این چنین است که قبول وجود زئوس و خلقت الهی با عدم قبول آن یکی می‌شود و هم انسان ملترم به زئوس و هم انسان امروزی می‌توانند رواقی باشند (اروین، ۱۳۹۳: ۷۳) و صرف اعتقاد به عالم طبیعت که دارای روحی مبهم یا روحی قابل تفسیر به رأی شخصی است، برای رواقی کفایت می‌کند. وقتی مبدأ و منتهای مسیری از ثبات و اتقان و وضوح برخوردار نباشد، روح نسبت در اندیشه معنایی رواقی دمیده می‌شود. شهید مطهری در نقد مکتب رواقی معتقد است که اراده خوب از نگاه رواقیون، اراده‌ای است که مقاوم (پذیرش متواضعانه تأثیر حوادث جبری) باشد و با حوادث جبری ستیز بیهوده نکند؛ ولی این مقدار برای توجیه خوبی اراده کافی نیست؛ بلکه باید اراده، مقصدی فی‌نفسه خوب، نه از ناحیه خود بلکه از ناحیه دیگر داشته باشد یعنی مقصدی که خوب مطلق باشد نه خوب نسبی، اما آنچه رواقیون می‌گویند، خوب نسبی است یعنی خوب برای همان فردی که آن را به کار می‌بندد (مطهری، ۱۳۷۰: ۲۰۲-۲۰۵). به

عبارتی، در حیات رواقی، مقصد معین و مشخص و مبین و عالی و با ثبات وجود ندارد و عقل شخصی، احکام افعال را به سوی مقصدی کلی و نامعین صادر می‌کند. در نقدی دیگر به این نگرش هستی‌شناسانه، نوشته‌اند: رواقیان با یکی دانستن امر الهی و امر طبیعی دست‌کم به همان اندازه معما مطرح می‌کنند که حل می‌کنند. اگر خدا چیزی بیش از نظم طبیعت نیست، چگونه ممکن است خدا آرمانی اخلاقی یا منبع هدایت باشد؟ اگر خدا صرفاً طبیعت است، آیا رواقیان، امر الهی را به امر طبیعی بازپس نمی‌برند و لذا خودشان را منکر خدا نشان نمی‌دهند؟ (اروین، ۱۳۹۶: ۲۷۷) پس رواقیون با این نگرش هستی‌شناسانه و با محدود کردن گستره حیات به دو عالم انسانی و طبیعی و تنزل خالق به امر مادی و غیرمتشخص و البته با تقدیس و تعظیم خواست و اراده طبیعت که ورای امیال و خواسته‌های آدمی است، باید معنای زندگی را جهت ساختن سبک زندگی ترسیم کنند. آموزه اصیل رواقیون، «زیستن بر وفق طبیعت» با ابزار اراده و اختیار است. رواقیون برای رسیدن به این آرمان باید بر تمام احساسات خود غلبه داشته و اجازه ندهند که

بی‌اعتنایی به امور ظالمانه هم از جمله ارزش‌ها تلقی می‌شود؟ و آیا این بی‌اعتنایی و تسلیم‌بودن و در وجه اولی رضامند و خرسندبودن از پیش‌آمدها در حوادثی چون بروز اتفاقات ناگوار برای فرزندان امکان‌پذیر است؟ (مصباح، ۱۴۰۰: ۲۷۲). به همین دلیل، رواقیون معتقدند تحقق حکیم رواقی در معنای کامل ناممکن است؛ پس چنانچه خواسته‌ها و امیال و تصمیمات فرد نتواند در عالم واقع نمایانگر معنای زندگی به شکل آرمانی باشد، می‌پرسیم چرا باید تفسیر و تبیینی از ایده‌آل‌های زندگی ارائه داد که دست‌نیافتنی و غیرواقعی باشد؟ آیا این امر گواه نارسایی و غیرحقیقی‌بودن یک مکتب فکری نیست؟

از منظر رواقیون، طبیعت، انسان را به دو غایت تأمل در آنچه هست و کنشگری آفریده‌است (سنکا، ۱۳۹۹ب: ۳۳). در اهمیت «تأمل»، همین بس که آن از فعل و مسئولیت اجتماعی ارزشمندتر است. در اندیشه رواقی، تأمل، راهکار رسیدن انسان به کمال است؛ لکن انسان را به سوی عزلت و تنهایی نیز می‌کشاند. باید در نظر داشت «کنشگری» همان است که تکلیف اجتماعی بر عهده انسان می‌گذارد. احساس مسئولیت نسبت به

از حالت متعادل و آرام خارج شوند؛ هیجان‌زدگی برای آنان بی‌ارزش و حتی ضدارزش است؛ چراکه بروز هیجان نشان از مواجهه غیرمنتظره با حوادث دارد و حال اینکه رواقیون در هماهنگی با طبیعت باید آماده پذیرش هر رویدادی هرچند تلخ و گزنده باشند. آنان با اراده، بر امیال خود غالب می‌شوند و جلوی هرگونه کنش و واکنش هیجانی را با متانت می‌گیرند. از این رو رواقی متعهد، متهم به بی‌احساسی می‌شود. مدافعان رواقی جهت رفع این اتهام آزادی را به‌عنوان تنها هدف ارزشمند معرفی می‌کنند. آزادی نه به معنای حق یا توانایی انجام هرچه بخواهی بلکه به معنای نتیجه درک محدودیت توانایی‌های انسان که مشیت الهی بر طبیعت او مقرر کرده. پس آرزوها باید بر واقعیت مطابقت کنند (لبل، ۱۴۰۰: ۴۹). در تفکر رواقی، آزادی با بی‌اعتنایی به چیزهایی به دست می‌آید که خارج از دایره اختیار انسان است (لبل، ۱۴۰۰: ۵۵) و حال اینکه همه چیز به جز قضاوت‌ها و کنش‌های داوطلبانه و به-خصوص نتایج امور، خارج از کنترل انسان است. سؤالاتی از سوی رواقیون با این مضمون بی‌جواب مانده: گاهی پدیده‌های خارج از کنترل انسان ظالمانه است، آیا

دیگرانی که باید به آن‌ها ظن بد داشت؛ چرا که طینت شیردارند؛ اما رواقیون موظف و مکلف به خدمت‌رسانی به همین افراد هستند. در اینجا از طرفی امر به انفعال و پذیرش بی‌چون و چرا و عدم تحرک است. از سویی دیگر توصیه به حضور فعال و مستمر و مؤثر در اجتماع است. بر اساس مطالب فوق، دو هدف خلقت رهنمون به سوی تناقضی است که از دید متفکرین پنهان نمانده. علم اخلاق رواقی ترکیب ناستواری از بی‌نیازی و دل‌نگرانی برای دیگران است (اروین، ۱۳۹۶: ۲۷۷). در این تبیین چندپهلوی معنای زندگی که ناشی از ایده‌آل‌سازی بر مبنای غیرواقع و غیرجامع است، رواقی باید سبک زندگی مطلوب را بسازد.

۴. سبک زندگی رواقی

بعد از بررسی بینش‌ها و ارزش‌های رواقیون در قالب معنای زندگی، سبک زندگی آن‌ها را بررسی می‌کنیم.

۴-۱. تعامل با خود

رابطه انسان با خودش مشابه روابط دیگر دوطرفه است. تعدد ابعاد وجودی انسان، مبین این رابطه است. روابط انسان با خود در بُعد روابط شناختی، شامل معرفت انسان به خود و داوری‌ها درباره خود است که با عنوان

انسان‌شناسی در مطالعات مبنایی بررسی شد. روابط عملی، عملکردهای انسان نسبت به خودش است که اینک بررسی می‌شود.

آموزه‌های رواقیون در این تعامل بر اساس امور ارزشمند شکل گرفته است که کسب آرامش یکی از آن‌هاست. اولین گام در زندگی رواقیون، کنترل هیجانات است (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۸۷). کسب آرامش در گرو پیشروی با بالاترین ارزش‌هاست، چرا که بر اساس یک استاندارد غیرقابل تغییر، زندگی خود را پیش می‌برد (سالزگبر، ۱۳۹۹: ۳۶). زندگی هماهنگ با طبیعت از دیگر امور ارزشمند است که چون غالباً با حفظ ظاهر تطابقی ندارد، پس باید حفظ ظاهر را کنار گذاشته و بیمی از مضحک جلوه کردن نداشته باشد (اپیکتوس، ۱۴۰۰: ۵۸). زندگی هماهنگ با طبیعت نیازمند محاسبه و مراقبه است. ارزیابی خویشتن بسیار مهم است زیرا ما غالباً خود را بیش از آنچه هستیم، می‌پنداریم (سنکا، ۱۳۹۹: ب: ۶۸). سؤالات اپیکتوس جهت مراقبه چنین بود: برای رهایی از احساسات منفی چه کم دارم؟ برای خوشبختی چه نیاز دارم؟ نیز سنکا هرشب، کارها، حرف‌ها و اشتباهات روزش را بررسی می‌کرد (سالزگبر، ۱۳۹۹: ۱۴۹). ساده‌زیستی

درون انسان را نداد؛ بعد اگر گرفتار خشم شد، نباید به خطا افتاد؛ سپس خشم را برای قضاوت و تأمل باید به تأخیر انداخت (سنکا، ۱۴۰۰ الف: ۵۳-۷۱). در میان رواقیون، انزوا نیز ارزشمند است. کناره‌گیری از اجتماع وقتی مجاز است که امیدی به بهبود قلمرو اجتماعی نباشد و خردمند توان بهبودبخشی را نداشته باشد. رواقی نه تنها مجاز است از زندگی اجتماعی دوری گزیند بلکه حتی در شرایطی که می‌تواند نقش اجتماعی مؤثر ایفا کند، حق دارد آزادانه از آن دست شوید زیرا در جهان هیچ امر همگانی نیکی وجود ندارد و در همه احوال، عدم سیاست‌ورزی‌های عملی و وقف خود به مطالعه و نگارش ترجیح دارد (سنکا، ۱۳۹۹ ب: ۲۴).

رواقیون برای پذیرش مرگ دغدغه‌مندند. آن‌ها عقیده دارند که چشم‌انداز نزدیکی مرگ به جای افسرده کردنمان باید روزهایمان را لذت‌بخش‌تر کند؛ چراکه تصور بدتر شدن اوضاع باعث افزایش لذت از زندگی فعلی می‌شود؛ رواقیون علاوه بر توجه زیاد به مرگ، تمایل عجیبی هم به مرگ غیرطبیعی دارند. آنان اغلب یا خودکشی کرده‌اند و یا با احساس رسیدن زمان مرگ فرآیند آن را تسریع کرده‌اند

نیز از ارزش‌هاست؛ اندیشه رواقی می‌گوید مقابل پول چنان باش که فقیر نشوی، اما چندان هم از فقر دور نشوی. فقر با صرفه‌جویی خویشتن را به ثروت بدل می‌سازد (سنکا، ۱۳۹۹ ب: ۷۵). برای یک زندگی لذت‌بخش نباید در دام مادیات گرفتار شد و باید نسبت به آن بی‌اعتنا بود؛ طوری که از دست دادن آن‌ها باعث ناراحتی نشود (پاپکین و استرول، ۱۳۸۱: ۳۲). ارزش دیگر در تفکر رواقی، علم‌اندوزی است: دانش‌ها جراحات شما را شفا خواهند داد و از ملال‌ها رها می‌کنند و اگر به تحقیق و مطالعه مشغول شوی از کسالت‌های روزانه دور می‌شوی (سنکا، ۱۳۹۸: ۹۱). رعایت اعتدال نیز در این تفکر، ارزشمند است: باید بر حسب توانایی عهده‌دار مسئولیت شویم و از کارهای متنوع و متعدد پرهیز کنیم (سنکا، ۱۳۹۸: ۹۶). در مقابل، خشم از نمودهای عدم تعادل رفتاری و گفتاری نسبت به بحران‌هاست: خشم، میل به مجازات عمل نادرست است (سنکا، ۱۴۰۰ الف: ۳۸)؛ لکن سرشت انسان در پی تلافی نیست پس خشم موافق با طبیعت نیست (سنکا، ۱۳۹۹ الف: ۴۳). در مراحل کنترل خشم باید ابتدا گرفتار خشم نشد و با ترک موقعیت اجازه ورود به

۱-۴. نقد و بررسی

آموزه‌های رواقی در تعامل انسان با خود از نکات برجسته‌ای برخوردار است. نکاتی که روح تعهد را در وجود انسان می‌دمد و بار موجود متعالی بودن را به باور جان می‌نشانند. در آنجایی که توصیه به علم‌آموزی دارد و آن را ارج می‌نهد؛ آنگاه که انسان دوبعدی را جهت حفظ و اعتلای جنبه خدای گون، به اعتدال می‌خواند و چشم مادی بین انسان را از تجمل‌گرایی می‌شوید؛ برای تکامل روح انسانی او را به تأمل و تفکر دعوت می‌کند و محاسبه نفس و مراقبه جان را بر او تکلیف می‌کند؛ اما در دل این آموزه‌های متعالی و آرمانی نقایصی خودنمایی می‌کند:

در توصیه‌های فردی و به‌ویژه در مراقبات، گویی فرد رواقی تافته جدابافته از دیگران است که باید برای حفظ خود و باقی ماندن در مسیر تکامل همواره حریمی نسبت به دیگران داشته و از آمیختگی با انسان‌ها و همسانی با دیگران امتناع کند. این امر باعث بروز نوعی خودخواهی و خودمحوری است که با برخی آموزه‌های بعدی رواقیون در تعارض است.

در مواجهه با مرگ نیز ارزش‌های خودخواهانه حاکم است؛ در مواردی که

(اروین، ۱۳۹۳: ۲۳۳). نتیجه چینی تفکری چینی جمله‌ای است: حکیم با علت عقلانی به حیات خود خاتمه می‌دهد (لائرتیوس، ۱۳۹۳: ۳۱۳).

رواقیون برای خوشبختی توصیه‌های عملی دارند: برای شاد بودن باید به دیگران مهربانی کرد؛ به تبعیت از احساسات بی‌تمایل بود؛ در سیر طبیعی جهان و هرچه در تطابق با آن رخ می‌دهد، تأمل کرد (هالیدی، ۱۴۰۰: ۱۸۲). برای خوشبختی باید مسئولیت‌پذیر بود؛ با آریستوس زندگی کرد و بر روی چیزهایی که تحت کنترلند، تمرکز کرد (سالزگبر، ۱۳۹۹: ۱۲۳). برای زندگی بهتر باید با بداقبالی‌ها خونسرد بود؛ باید دانست که نتیجه هیچ‌گاه کاملاً تحت اختیار انسان نیست؛ برای رویارویی با ناملازمات آماده بود و دانست که ارزش‌دآوری‌ها کیفیت زندگی را تعیین می‌کند نه امور خارجی؛ باید با ارزش‌ها بر وقایع مسلط شد و نگرانی‌ها را به تعویق انداخت (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۱۶۴-۱۶۸). در زندگی رو به رشد باید تا حد توان بهترین پاسخ را به مسئولیت‌هایی که منحصرأ بر عهده ماست، بدسیم. در زندگی فوق العاده باید مرتبه اخلاقی خود را با پرورش شخصیتمان ارتقا دهیم (لیل، ۱۴۰۰: ۱۲۴).

بین عدم تبعیت از احساسات و توصیه به
مهربانی و مسئولیت‌پذیری تناقض وجود
دارد.

اغماض از خشم و انتقام در این مکتب
به افراط کشیده شده و نوعی ضعف و
ظلم‌پذیری را القاء می‌کند؛ البته سنکا در
آثارش توجیهی به این مضمون دارد: چه‌بسا
با صرف نظر کردن از انتقام جلوی ظلم‌های
دیگر گرفته شود. این توجیه درست نیست
چون انتقام‌گیری به‌موقع و با شدت عمل
مناسب می‌تواند ریشه ظلم را بخشکاند نه
اینکه به‌طور سطحی جلوی برخی مصادیق
احتمالی را بگیرد. سنکا نشان می‌دهد پرهیز
از خشم باعث زوال ظلم است و با توصیه به
عقب‌نشینی هنگام خشونت، پیروز را کسی
می‌داند که اول شکست بخورد. با تأمل در
مثال‌های او سطحی‌بودن توجیه و ناکارآمدی
آن برای ممانعت از ستم‌های دیگر واضح
است.^۱ سنکا کسانی را که گرفتار اربابان
بی‌رحم هستند، به خودکشی دعوت می‌کند
(سنکا، ۱۴۰۰ الف: ۳۴). پس پذیرش منفعلانه
ظلم به بهانه سرکوبی خشم، شیوه رواقیون
است.

۲-۴. تعامل با خدا

مجوز خودکشی داده شده و یا تسریع فرآیند
مرگ، ممدوح واقع شده است. درآموزه‌های
رواقی، پذیرش داوطلبانه مرگ با انگیزه
فداکاری و ایثار به چشم نمی‌خورد.

ارتباط کم با بدن در پیروی از منظر
رواقیون ستودنی است؛ چون بدن منشأ رذایل
است. این درحالی است که رواقیون قائل به
نظام احسن هستند. چگونه در نظام احسن
بارزترین جنبه وجود آدمی رذیلت‌مند است
و طبیعت پاک و متعالی از چه روی این منشأ
رذیلت را به هماهنگی با خود می‌خواند و
درصدد جذب اوست؟!

شرایطی که مجوز حکیم برای انزوا و
کناره‌گیری از جامعه است؛ درست همان
شرایطی است که هر مصلح اجتماعی و
هر آزاداندیش و آزادی‌خواهی دست به اقدام
و عمل می‌زند. دعوت رواقیون به عزلت و
مطالعه شخصی معارض آموزه‌های رواقی در
وجوه اجتماعی است.

دور باطلی در آموزه‌ها به چشم
می‌خورد: دوری از اجتماع برای مطالعه
فلسفه؛ فلسفه برای عمل؛ فرار از عمل برای
مطالعه فلسفه.

۱. کتاب «چگونه آرامش خود را حفظ کنیم؟»، سنکا،

۱-۲-۴. نقد و بررسی

در این رابطه یک‌سویه و استبدادی خداوند فعال و انسان منفعل است و بهانه این رابطه، تکمیل شخصیت انسان است. خدایی که در نهایت چندان مهربان به نظر نمی‌رسد و مدام در حال ابتلاء انسان بدون پاداش است. خدایی که ناقص است و در برخی موارد رفتار سخت‌گیرانه‌اش منبعث از همین نقصان است؛ مثلاً حکیم کسی است که به آرامش ضمیر می‌رسد. در این آرمان، باب‌گفت‌وگو و تکلم از خدا و با خدا مسدود است (برن، ۱۳۶۲: ۴۰). سؤال این است که رواقی با این همه تلاطم‌هایی که خدا برای او ایجاد می‌کند آیا فرصت آرامش‌یافتن را دارد؟ همچنین اگر خداوند تا این حد نقش فعالانه در زندگی بشر دارد، چگونه به ادعای رواقیون نوین، بی‌دینی و بی‌خدایی می‌تواند با رواقی‌گری پیوند بخورد؟ چگونه انسان عاقل و بالغ امروزی جلوی طبیعت این چنین خشن می‌تواند سرتعظیم فرود آورد؟ همچنین انسانی که مدام به فرو خوردن خشم دعوت می‌شود و چنین خداوند او را در مهلکات قرار می‌دهد، چگونه می‌تواند در خوش‌روانی قرار گیرد؟

۳-۴. تعامل با جامعه

یکی از جنبه‌های فطری انسان، توانمندی

رابطه انسان با خدا در مکاتب الهی نقش محوری در تنظیم روابط دیگر دارد؛ بدین معنا که این رابطه در سلسله‌ای طولی با روابط دیگر قرار دارد و اثرگذار در آنهاست.

نظر به مبانی مکتب رواقی، رابطه انسان با خدا در عرض دیگر روابط بشری است و ممیز خاصی نسبت به روابط دیگر نداشته و در قرابتی خاص با تعامل انسان با هستی است. در این رابطه الگوی ثابتی برقرار است که خداوند در یک موقعیت بالادستی و نرمش-ناپذیر است و انسان در یک موضع پایین‌دستی و تابع محض قرار دارد. از سرنوشتی که خدایان برایت مقدر کرده‌اند راضی و خشنود باش و همواره از همان جزئی از وجودت پیروی کن که زئوس به همه به-عنوان حاکم عطا کرده (اورلیوس، ۱۳۸۴: ۶۱). خدا آدم را تحت طلب را آدم خوب نمی‌داند، او آدم خوب را آزمایش می‌کند و به او سختی می‌دهد (سالزگبر، ۱۲۹۹: ۱۱۶). هنگام مواجهه با مشکلات یادمان باشد آن را آگاهانه در قالب نوعی آزمون قرار دهیم. این آزمون‌ها را خدا بر سر راهمان می‌گذارد؛ اگر مایوس شویم نمره پایینی می‌گیریم و اگر خشمگین یا محزون شویم مردود می‌شویم (اروین، ۱۴۰۰: ۱۰۴).

ویژگی‌هایی هستند؟ پس شخصیت خویش را بی‌روند به‌جای آن که لذات بیرونی را که منبع اغتشاش ذهن و زمینه‌ساز افراط و فانی هستند، دنبال کنند (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۱۷۲). سنکا در نامه‌ای به مادرش، نکاتی را متذکر می‌شود که نشان‌دهنده جایگاه مادر و سبک زندگی مطلوب زنانه از دیدگاه اوست. او به مادرش می‌نویسد: «هیچ‌گاه رنگ چهره‌تان را با آرایش تضییع نکردید. هیچ‌گاه از زنانی که تنها سعی می‌کنند با نگاهشان تحت تأثیر قرار دهند تبعیت نکردید. در واقع شما دارای زیور بی‌همتایی بودید که زیبایی دوست‌داشتنی‌اش به هیچ دوره‌ای از دوره عمر بستگی ندارد و دائمی است» (سنکا، ۱۳۹۸: ۷۲). در تفکر رواقی توصیه می‌شود که والدین، خشم را در فرزندان نپرورانند؛ اختیار کودک تقویت شود چون روح را بالنده می‌کند؛ اما این امر نباید منجر به خودپسندی شود. فرزند آنان باید رقابت سالم با همسن خویش داشته باشد. رسیدگی زیاد به کودک ذهن او را فاسد می‌کند چون تاب مقابله با مشکلات را از بین می‌برد. کودک باید به دیگران احترام بگذارد و ساده‌زیست باشد (سنکا، ۱۴۰۰ الف: ۵۵ - ۵۸). کودکان نباید شراب بنوشند و پرخوری کنند چون آسیب جسمی و ذهنی دارد. کودکان باید فعالیت بدنی پرزحمت اما بدون

ارتباط با دیگران است. به فعلیت رساندن این خصیصه انسانی در ظهور مطلوب قابلیت‌های بالقوه، مؤثر است و در درک بهتر و کشف خویش و دستیابی به تصویری واقع‌بینانه از انسان نقش مهمی ایفا می‌کند (شریفی، ۱۳۹۱: ۲۰۱). تعاملات اجتماعی رواقیون در چند بخش قابل بررسی است:

۱-۳-۴. خانواده

رواقیون نگاه مثبت و سازنده‌ای نسبت به ازدواج و پیوندهای خانوادگی دارند و در سبک زیستی، آن را ارج می‌نهند. رواقیون معتقدند که ازدواج و خانواده بر وفق عقل سلیم است هرچند مبلغ می‌تواند عزب بماند (کاپلستون، ۱۳۷۵: ۴۹۸). آنان علی‌رغم بدبینی به رابطه جنسی، طرفدار ازدواج بودند. مرد فرزانه ازدواج می‌کند و به همراه همسرش مایه آرامش یکدیگرند و مراقبت متقابل از هم دارند. او بچه‌دار می‌شود و هیچ حلقه مذهبی زیباتر از جمع شدن بچه‌ها دور والدینشان نیست (اروین، ۱۳۹۳: ۱۶۹). رواقیان احترام به والدین را پس از خدایان تأیید می‌کنند (لانتیوس، ۱۳۹۳: ۳۱۰).

رواقیون شاخص‌هایی را برای فرزندپروری با محوریت خودسازی والدین تعیین کرده‌اند. آنان معتقدند افراد برای والد خوب بودن، باید بدانند چه انسانی با چه

خستگی داشته باشند. جهت کاستن از شر و شور کودکی، بازی سودمند است چون ذهن را در تعادل نگه می‌دارد (سنکا، ۱۳۹۹ الف: ۹۷). فرزندان باید همواره از پدر اطاعت کنند مگر اینکه پدر به چیزی خلاف اخلاق فرمان دهد (کاپلستون، ۱۳۷۵: ۴۹۸).

۲-۳-۴. جامعه

روایون در برخی آموزه‌های اجتماعی تعاملات یکدلانه را توصیه می‌کنند و در برخی دیگر مروج تقابل خصمانه انسان‌ها هستند. آنان می‌گویند: آدمیان از آسیب‌زدن به افراد خودداری کنند، زیرا برای وحدت آفریده شده‌اند. جامعه سالم نگه داشته نمی‌شود مگر به مدد مراقبت و عشق به اجزای مقوم آن (سنکا، ۱۴۰۰ الف: ۸۰). درمان یک آسیب چقدر از انتقام گرفتن به خاطر آن بهتر است. چشم‌پوشی از صفات بد همگانی، چقدر منصفانه است (سنکا، ۱۳۹۹ الف: ۱۶۶). محبت به دوستان و جشن گرفتن موفقیت‌هایشان، هماهنگی با طبیعت است (هالیدی، ۱۴۰۰: ۳۲۵). بدان که هر صبح با آدم‌های فضول، نمک‌شناس، از خودراضی، دروغگو، حسود و پست فطرت برخورد می‌کنی؛ چون این جماعت فرق بین خوب و بد را نمی‌دانند (هالیدی، ۱۴۰۰: ۱۲۹). دیگران

مانند لاشخورها بر سر ایده‌های جشن می‌گیرند و بی‌هیچ قیدی به خود اجازه می‌دهند تا مهمات را تحریف و تو را اندوهگین نمایند. بگذار ایده‌هایت در سرت به تدریج پرورش یابد (بلل، ۱۴۰۰: ۱۵۱). آموزه‌های اخیر در تناقضی انکارناپذیر با آموزه‌های قبلی است. آموزه‌های دوگانه در مسئولیت اجتماعی نیز مصداق دارد. با وجود موانع باید تا جایی که ممکن است در پی انجام وظایف اجتماعی بود و ناامید نشد (سنکا، ۱۳۹۸: ۹۳). میهن‌پرستی و سهم فعال داشتن در زندگی عمومی نیکو است و حاکم باید تبعیت و وفاداری تبعه را با علاقه به آن‌ها و فداکاری به دست آورد (کاپلستون، ۱۳۷۵: ۴۹۸). اصول اندیشه رواقی این اجازه را به فرد می‌دهد که زندگی خود را یکسره صرف مطالعه فلسفه کند و به تمامی از زندگی اجتماعی کناره گیرد (سنکا، ۱۳۹۹ ب: ۲۱).

۳-۳-۴. نقد و بررسی

هرچند سبک رفتاری رواقیون در خانواده و دیدگاه‌های حاکم بر آن مطابق اصول انسانی و در جهت تثبیت و تأیید و تکریم خانواده و اعضای آن است اما به لحاظ غایت‌شناسی، مقصد خانواده آرمانی مشخص نیست. گویی خانواده ایده آل رواقی صرفاً در زمان حال و

نیکو پنداشتن نظام طبیعت، باور وجود روح فرابدنی برای نظام عالم با حصر این روح در محدوده ماده و ... از جمله دوگانه‌های معرفتی است که باعث دوگانگی رفتاری می‌شود. تناقضات در مبانی رواقیون از نگاه اندیشمندان مخفی نمانده است. «علم اخلاق رواقی ترکیب ناستواری از بی‌نیازی و دل‌نگرانی برای دیگران است». (اروین، ۱۳۹۶: ۲۷۷). «رواقیان با یکی دانستن امر الهی با امر طبیعی دست کم به همان اندازه معما مطرح می‌کنند که حل می‌کنند» (همان). تناقض بین قضا و قدر الهی و اعتقاد به اراده آزاد انسان در اندیشه رواقیون انکارناشدنی است (مصباح، ۱۳۹۴: ۲۷۰). گویا آموزه‌های رواقی بستگی به حالات روحی نظریه پرداز و پیش آمدهای محیطی داشته و با توجه به اقتضا، تعالیمی را عرضه کرده‌اند؛ پس بنابر متغیر بودن شرایط، تغییر در آموزه‌ها رخ داده است.

۴-۴. تعامل با هستی

بشر ناگزیر از ارتباط با دنیای مادی است. آموزه‌های تعاملی رواقیون با جهان هستی کمتر در رابطه با ماده منفعل است؛ یعنی رواقیون به رابطه انسان با طبیعت مادی نپرداخته‌اند و تعاملشان را بیشتر با ماده فعال طبیعت تنظیم کرده‌اند.

مقید به فرائض تعیین شده و بدون چشم‌اندازی به انتهای وجود است. این نقد شاید در ابتدا بی‌وجه باشد؛ چراکه این مقاله به دنبال شناسایی سبک زیستی عینی است و این نقد از جنس میناشناسی و نظری است که خارج از مسأله سبک است. باید گفت الزامات رفتاری که رواقیون برای والدین و فرزندان قرار می‌دهند، از زمره کنش‌ها و واکنش‌های اجباری و بی‌جاذبه و دیکته شده بالادستی است. در این سیاق، آزادی به معنای رهایی از قیدهای دست‌وپاگیر، به خصوص برای نسل جوان که خواهان آن است، وجود ندارد. همین امر به مرور این سبک را ملال‌آور می‌کند؛ چراکه در پی غایتی نیست که برانگیزاننده باشد. در ضمن، با نگاهی به سبک رفتاری همین انسان با هم‌نوعان خود در غیر خانواده می‌طلبد که عینک تردید و ابهام را نسبت به خانواده خوشبخت رواقی به چشم زد.

آموزه‌های دوگانه در این عرصه ناشی از مبانی ضد و نقیض انسان‌شناسانه وهستی‌شناسانه رواقیون است. ارزشمند بودن نوع دوستی و خدمات اجتماعی با هدف قرار دادن مؤلفه‌های مشوق و مؤید فردگرایی و خودشیفتگی، شریک دانستن طینت انسانی با

و با شرایط چالش‌برانگیز تعامل خوبی داشتند. آن‌ها سعی می‌کردند تا صدمه واقعیت را کاهش داده و به خونسردی بالاتری برسند (سالزگیر، ۱۳۹۹: ۱۴۱).

تعامل با سرنوشت در معنای رواقی، واکنش انسان به سرانجام محتوم رخدادهاست. رواقی‌ن ت. صیه می‌کنند که آماده و فعال با سرنوشت روبه‌رو شوید؛ روح بزرگ تسلیم سرنوشت، و روح حقیر، با سرنوشت درگیر می‌شود و برای نظم جهان ارزشی قائل نیست. فرار از سرنوشت، مردانه نیست (هالیدی، ۱۴۰۰: ۲۱۶). شما بازیگری در نقش شخصیتی هستید که به اراده نمایش‌نامه‌نویس خلق شده‌اید. اگر نمایش‌نامه‌نویس بخواهد، نقش گدا یا فرمانده را بازی می‌کنید؛ وظیفه شما خوب نقش بازی کردن است؛ انتخاب نقش در اختیار کس دیگری است. کارهایی را که سرنوشت در اختیارت می‌گذارد، دوست بدار و طوری بازی کن که انگار انتخاب خودت بوده‌اند (هالیدی، ۱۴۰۰: ۳۹۰).

۱-۴-۴. نقد و بررسی

با نظر به مبانی خداشناسی و هستی‌شناسی رواقیون، وقتی سخن از تعامل با طبیعت به میان می‌آید، اگر یک قدرت ماورایی و

تعامل با طبیعت در معنای رواقی، فعالیت‌های انسان در حین بروز انواع رخدادهای محیطی و غالباً غیرانسانی است. در موقعیت‌های پرخطر، واکنش‌ها باید در دو مرحله باشد. وقتی در معرض اتفاقی مثل طوفان قرار می‌گیریم، ابتدا تأثیر اولیه ناخواسته برذهنمان تحمیل می‌شود و شوک ناشی از این اتفاقات، ذهن را آشفته می‌کند و واکنشی مثل عقب‌کشیدن رخ می‌دهد. مرحله دوم، واکنش، نباید با واکنش‌های هیجانی اولیه همراه باشد. نباید احساسات نوظهور مثل اضطراب در مواقع خطر را پذیرفت. باید آن‌ها را پس زد. انسان نابخرد تحت تأثیر احساسات اولیه قرار می‌گیرد و همچنان به نگرانی ادامه می‌دهد (رابرتسون، ۱۴۰۰: ۸۶). همه‌چیز ما از طبیعت قرض گرفته‌شده است؛ می‌توانیم آن را به کار گیریم و از آن لذت ببریم؛ اما در اختیار بودن آن نامشخص است و باید آن را بدون گلایه به صاحبش برگردانیم (سالزگیر، ۱۳۹۹: ۱۳۷). کسی که تجربه ناملايمات را ندارد، بی‌بهره از سعادت است؛ چراکه او هرگز خود را در بوته آزمایش محک نزده‌است (سنکا، ۱۴۰۰: ۱۴۰). رواقیون برای حفظ خونسردی، از تجسم منفی استفاده می‌کردند

کنترل انسان می‌داند؛ در نتیجه در مقابل حوادث و کنش‌های ناشی از این جنبه طبیعت، حالت انفعالی دارد و تنها توصیه به کنترل احساسات در برابر رویدادهای مثبت یا منفی ناشی از این رابطه دارد؛ ۲- پرداختن و اهمیت دادن به امور مادی را دون شخصیت انسانی و بیراهه‌ای در مسیر تکامل بشری می‌داند؛ لذا ارائه آموزه در این رابطه مغفول مانده و همین امر دال بر یک وجهی بودن آموزه‌های رواقی است.

نتیجه‌گیری

- معنای زندگی که ناظر بر ارزش و هدف حیات است، ریشه در هستی‌شناسی و انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی دارد و در پیوستگی کامل با سبک زندگی، اثربخش است.
- رواقیون، معناداری زندگی را در الگویی از خواست و اراده فرد در زندگی به‌عنوان تابعی از طبیعت که برآمده از آن و بازگشت‌کننده به آن است، می‌دانند.
- رواقی در نهایت تلاش‌هایش برای خداگون شدن، با مرگ، به اصل خود (طبیعت یا خدا که دارای اراده‌ای خلل‌ناپذیر و سخت‌گیرانه و دستوری است) می‌پیوندد و در طول زندگی نیز باید در جهت فضیلت‌مندی

منحصربه‌فرد مدنظر باشد، منظور، تعامل با خداست و وقتی طبیعت به صورت عام مورد توجه باشد، منظور، تعامل با هستی است. از آنجایی که انسان جزء طبیعت است، برخی مصادیق تعامل با هستی می‌تواند در تعامل با خود نیز بررسی شود؛ یعنی می‌توان گفت تعامل با هستی در مکتب رواقی با تعامل انسان با خود و تعامل انسان با خدا رابطه «عموم و خصوص من وجه» دارد.

طبیعت در بیشتر مکاتب دارای حیاتی نازل‌تر از حیات بشری است؛ لکن از آموزه‌های رواقی برمی‌آید که طبیعت دارای حیاتی غالب بر حیات انسانی است. در مکتب رواقی، «سرنوشت» به مثابه حقیقتی منفک از انسان و دارای روح و هویت مستقل است که انسان باید رابطه خود را با او تنظیم کند. سرنوشت، قدرتمند و مستبد است و انسان برای کسب آرامش و رسیدن به اهدافش باید در مقابل آن کرنش کند؛ هرچند که در عباراتی از رواقیون، به مقابله با سرنوشت توصیه شده است که این نکته از تناقضات آموزه‌های رواقی محسوب می‌شود.

رواقی در تعامل با ماده منفعل عالم، دو نوع واکنش دارد: ۱- تعامل با آن را خارج از

- خودسر است و انسان خوشبخت باید در تبعیت محض باشد.
- امروزه ضعف بنیادین فلسفه‌های اومانیستی و کاپیتالیستی، بشر را به سرگشتگی و پوچی در معنای زندگی کشانده و به تبع آن، سبک‌های متزلزل و آسیب‌پذیر متداول شده است؛ از این رو بشر در جست‌وجوی راه نجات به سبک زندگی رواقی روی آورده تا بر رنج‌های خود التیام بخشد؛ غافل از اینکه این سبک زندگی در پله‌های اولیه نردبان تکامل و سعادت، به‌خاطر نقص‌های معنایی و تعارضات فلسفی درجا می‌زند. شاید رواقی‌گری تاحدودی بتواند بر آسیب‌های زندگی مدرن فائق آید اما در نهایت قادر به سیراب کردن عطش وجودی انسان جوئیای حقیقت و سعادت نیست و در میانه راه به تعارضات و چالش‌های حل‌نشدنی می‌رسد.
- (زندگی هماهنگ با طبیعت) باشد تا ارزش زیستن را بیابد.
- رواقی در تبیین چندپهلوی معنای زندگی که ناشی از ایده‌آل‌سازی بر مبنای غیرواقع و غیرجامع است، سبک زندگی می‌سازد.
- آموزه‌های رواقی در تعامل انسان با خود، ارزشمند است؛ اما دارای نقایصی است که مانع تحقق شخصیت ایده‌آل است. اندیشه رواقی در تعامل با دیگران در وجه خانوادگی، توصیه‌های بسیار متعالی دارد اما به لحاظ خلأهای مبنایی از اتقان قابل‌قبولی برخوردار نیست. این اندیشه‌ها در وجه اجتماعی تعالیم، در تناقض کامل هستند که ناشی از چندپهلوی بودن معنای زندگی و تناقضات بنیادین در این مکتب است. در تعامل انسان با خدا، آموزه‌ها یک‌سویه و مستبدانه (به بهانه تکامل شخصیت) است. در تعامل با هستی که بی‌ارتباط با تعامل با خدا نیست، طبیعت و سرنوشت، حاکم بر انسان و

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه/رساله: این مقاله مستخرج از پایان نامه/رساله نمی باشد.

منابع

- اپیکتتوس. (۱۴۰۰). چگونه آزاد باشیم، نسترن صارمی. تهران: چرخ.
- اروین، ترنس. (۱۳۹۶). اندیشه فلسفی در عصر باستان، محمدسعیدرضایی. تهران: روزنه.
- اروین، ویلیام. (۱۳۹۳). فلسفه‌ای برای زندگی، محمود مقدسی. تهران: گمان.
- اروین، ویلیام. (۱۴۰۰). چالش رواقی، محمد یوسفی. تهران: گمان.
- اورلیوس، مارکوس. (۱۳۸۴). تأملات، عرفان ثابتی. تهران: ققنوس.
- بالتسلی، درک. (۱۳۹۵). مکتب رواقی، حمزه موسوی. تهران: ققنوس.
- براز، فرنگیس. (۱۳۹۲). مبانی طبیعت‌گرایی اخلاق رواقی. تهران: رامان سخن.
- برن، ژان. (۱۳۶۲). فلسفه رواقی، سیدابوالقاسم پورحسینی. تهران: امیرکبیر.
- بریه، امیل. (۱۳۵۶). تاریخ فلسفه در دوره انتشار فرهنگ یونانی و دوره رومی، علیمراد داودی. تهران: دانشگاه تهران.
- بیات، محمدرضا. (۱۳۹۰). دین و معنای زندگی در فلسفه تحلیلی. قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
- پاپکین، ریچارد؛ استرول، آروم. (۱۳۸۱). کلیات فلسفه، جلال‌الدین مجتبی. تهران: حکمت.
- رابرتسون، دونالد. (۱۴۰۰). چگونه مانند یک امپراطور فکر کنیم، مجتبی‌علی‌اکبر و سارا حسینی. تهران: کتاب پارسه.
- راسل، برتراند. (۱۳۶۲). تاریخ فلسفه غرب، نجف دریابندی. تهران: علمی فرهنگی.
- زیباکلام، فاطمه. (۱۳۷۸). سیر اندیشه فلسفی در غرب. تهران: دانشگاه تهران.
- سالزگر، جوناس. (۱۳۹۹). رواقی‌گری. فلسفه زیستن خردمندان، سینا بحیرایی. تهران: مهرگان خرد.
- سنکا، لوکیوس آناپوس. (۱۳۹۹). الف. رساله در باب خشم، پریسا حکیم‌جوادی. تهران: نقد و نگار.
- سنکا، لوکیوس آناپوس. (۱۴۰۰). الف. چگونه آرامش خود را حفظ کنیم، شهاب‌الدین عباسی. تهران: پارسه.
- سنکا، لوکیوس آناپوس. (۱۳۹۹). ب. چهار رساله در باب زندگی، محمدعلی شامخی. تهران: نقش و نگار.
- سنکا، لوکیوس آناپوس. (۱۴۰۰). ب. چهار رساله در باب شر و مشیت، فرشته خسروی. تهران: نقش و نگار.

- سنکا، لوكيوس آنايوس. (۱۳۹۸). در باب
عمر فانی، مرضیه خسروی. تهران:
روزگار نو.
- شریفی، احمدحسین. (۱۳۹۱). اخلاق و
سبک زندگی اسلامی. قم: معارف.
- صدر، سیدمحمدباقر. (۱۳۹۸). اسلام راهبر
زندگی؛ مکتب اسلام رسالت ما، مهدی
زندیه. تهران: دارالصدر.
- علیزمانی، امیرعباس. (۱۳۸۶). معنای معنای
زندگی. نامه حکمت، ۵(۱)، صص ۶۶-
۸۴.
- فعال، محمدتقی. (۱۳۹۷). مبانی
سبک زندگی اسلامی. تهران: مؤسسه
دین و معنویت آل یاسین.
- کاپلستون، فردریک. (۱۳۷۵). تاریخ
فلسفه، ج ۱، جلال الدین مجتوبی. تهران:
علمی و فرهنگی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۸). تجدد و تشخص،
جامعه و هویت شخصی در عصر جدید،
ناصرموفقیان. تهران: نی.
- لائرتیوس، دیوگنس. (۱۳۹۳).
فیلسوفان یونان، بهراد رحمانی. تهران:
مرکز.
- لیل، شارون. (۱۴۰۰). هنر رواقی زیستن،
کیوان خلیلی. تهران: نویسه پارسی.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۴). نقد و
بررسی مکاتب اخلاقی. قم: مؤسسه
امام خمینی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۶). مجموعه آثار،
ج ۱۳. قم: صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۰). کلیات علوم
اسلامی، ج ۲. قم: صدرا.
- هالیدی، رایان. (۱۴۰۰). روزنگار
رواقی گری، علیرضاخزاعی. تهران:
میلکان.